

ROBERT MUZIL

**ČOVEK
BEZ OSOBINA**

II

Preveo
Branimir Živojinović

Laguna

Naslov originala

Robert Musil

DER MANN OHNE EIGENSCHAFTEN

Copyright © ovog izdanja 2017, LAGUNA

KLASICI
SVETSKE
KNJIŽEVNOSTI

Edicija SVETSKI KLASICI

KNJIGA BR. 12

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

DRUGA KNJIGA

Treći deo – U HILJADUGODIŠNJE CARSTVO (ZLOČINCI)

1.	Zaboravljena sestra	15
2.	Poverenje.	21
3.	Jutro u jednoj kući žalosti	34
4.	Imao sam jednog druga.	44
5.	Postupaju nepravedno	52
6.	Stari gospodin najzad dobija svoj mir.	61
7.	Stiže pismo od Klarise	65
8.	Porodica udvoje	70
9.	Agata, kad ne može da govori sa Ulrihom	82
10.	Dalji tok izleta na Švedski šanac. Moral sledećeg koraka	91
11.	Sveti razgovori. Početak	107
12.	Sveti razgovori. Raznolik nastavak	115

13. Ulrih se vraća i general ga obaveštava
o svemu što je propustio 138
14. Novo kod Valtera i Klarise. Jedan koji se
pokazuje i njegovi gledaoci. 149
15. Testament 165
16. Ponovno viđenje s Diotiminim
mužem diplomatom 177
17. Diotima je promenila lektiru. 186
18. Teškoće moraliste pri pisanju jednog pisma 200
19. Napred ka Mosbruggeru. 208
20. Grof Lajnsdorf sumnja u imovinu i obrazovanje . . 223
21. Baci u vatru sve što imaš, sve do cipela 237
22. O kritici koju je Konjatovski uputio
Danijelijevom stavu o padanju u greh. Od
padanja u greh do sestrine osećajne zagonetke . . . 253
23. Bonadea ili recidiv 272
24. Agata je zaista prispela 289
25. Sijamski blizanci. 298
26. Proleće u povrtnjaku 310
27. General Štum brzo otkriva Agatu za društvo 335
28. Suvviše veselosti 343
29. Profesor Hagauer se prihvata pera 355
30. Ulrih i Agata naknadno traže razlog 365
31. Agata hoće da izvrši samoubistvo,
i upozna je jednog gospodina. 375
32. General u međuvremenu odvodi Ulriha
i Klarisu u ludnicu. 390
33. Ludaci pozdravljaju Klarisu 395
34. Jedan veliki događaj nastaje. Grof Lajnsdorf i In . . 415

---

35. Jedan veliki događaj nastaje. Vladin savetnik Mezeričer	418
36. Jedan veliki događaj nastaje. Pri čemu se sreću poznanici	426
37. Jedno poređenje	441
38. Jedan veliki događaj nastaje. Ali to nije primećeno .	450
39 Z. Posle susreta	474
40 Z. Dobročinko	479
41 Z. Brat i sestra sutradan ujutru	488
42 Z. Nebeskim lestvicama u jedan tuđ stan	494
43 Z. Dobročinko i Nedobročinko. Ali i Agata.	500
44 Z. Jedna žustra razmena mišljenja	508
45 Z. Početak jednog niza čudesnih doživljaja	519
46 Z. Mesečevi zraci po danu.	526
47 Z. Hodanje među ljudima	537
48 Z. Ljubav oslepljuje. Ili teškoće onde gde se ne traže .	547
49 Z. General Štum baca bombu. Svetski mirovni kongres.	558
50 Z. Agata nalazi Ulrihov dnevnik	570
51 Z. Velike promene	579
52 Z. Agata na svoje nezadovoljstvo nailazi na jedan istorijski pregled psihologije osećanja . .	588
53 Z. Referati D i L.	599
54 Z. Naivan opis kako se obrazuje neko osećanje	609
55 Z. Osećanje i ponašanje. Nesigurnost osećanja	618
56 Z. Dobročinko peva	632
57 Z. Stvarnost i ekstaza.	650
58 Z. Ulrih i dva sveta osećanja.	659

DODATAK.	.669
Disanje jednog letnjeg dana	.671
Putovanje u raj.	.680
NAPOMENE I OBJAŠNENJA	.693
HRONOLOGIJA ŽIVOTA ROBERTA MUZILA.	.705

DRUGA KNJIGA

Treći deo
U HILJADUGODIŠNJE CARSTVO
(ZLOČINCI)

1

Zaboravljena sestra

Kad je Ulrich predveče istog dana prispeo u ...* i izašao iz stаницe, pred njim je pukao širok, plitak trg, sa kojeg su na oba kraja polazile ulice i koji je imao bezmalo bolno dejstvo na njegovo pamćenje, kao što je svojstveno već često viđenom pa zaboravljenom predelu.

„Uveravam vas, prihodi su se smanjili za dvadeset procenata, a život je postao dvadeset procenata skuplji: to čini četrdeset procenata!“ „A ja vas uveravam da je šestodnevna trka događaj koji povezuje narode!“; ti glasovi su pritom dolazili iz njegovog uha; glasovi iz kupea. Onda je sasvim jasno čuo: „Uprkos tome, operu više cenim od svega!“ „To verovatno predstavlja vaš sport?“ „Ne, to je strast.“

Povio je glavu, kao da mora istresti vodu iz uha: voz je bio prepun, a putovanje dugačko; kapi opšteg razgovora, koji tokom vožnje behu prodrli u njega, sad potekoše natrag. Ulrich je usred veselosti i žurbe prispeća, koje stanična kapija kao ušće cevi pušta da isteku na mirovanje trga, sačekao dok to nije počelo samo u kapima da teče; sad je stajao u usisnom prostoru tišine koja dolazi posle buke.

A istovremeno sa nemirom svoga sluha koji je time bio izazvan primetio je neobičan mir pred očima. Sve vidljivo je u

tome bilo jače no inače, i kad je pogledao preko trga, na drugoj strani su sasvim obični prozorski krstovi bili toliko crni pod večernjom svetlošću, na bledom sjaju stakla, kao da su krstovi na Golgoti. A i ono što se kretalo odvajalo se od mirovanja ulice na jedan način kakav se ne viđa u vrlo velikim gradovima. I što je išlo i što je stajalo očigledno je ovde imalo prostora da širi svoju važnost. Sa izvesnom radoznalošću u ponovnom viđenju otkrio je to i posmatrao veliki provincijski grad u kojem je proveo male, ali ne mnogo prijatne delove svog života.

U biću toga grada, kao što je vrlo dobro znao, nalazilo se nešto bezavičajno-kolonijalno: jedno najstarije jezgro nemačkog građanstva koje je pre mnogo vekova dospelo na slovensku zemlju, bilo je tu rastrošeno, tako da je osim nekoliko crkava i porodičnih imena jedva još nešto podsećalo na njega, a i od starog sedišta zemaljskih staleža, koje se kasnije nalazilo u ovom gradu, osim jedne sačuvane lepe palate malo se šta još moglo videti; ali preko ove prošlosti prostrla se u doba apsolutne uprave velika mnogoglavost carskog namesništva, s njegovim centralnim provincijskim nadležstvima, sa srednjim i visokim školama, kasarnama, sudovima, zatvorima, sedištem biskupa, svečanom balskom salom, pozorištem, sa svima ljudima koji su tu spadali i trgovcima i zanatlijama koje su povukli za sobom, tako da se najzad priključila i industrija doseljenih preduzimača, čije su fabrike, zgrada do zgrade, ispunile predgrađa i na sudbinu ovog komada Zemlje za života poslednjih naraštaja uticale jače nego sve drugo. Ovaj grad je imao istoriju, a imao je i lice, ali na njemu se oči nisu slagale sa ustima niti brada s kosom, i nad svim tim su ležali tragovi snažno uzbuđenog života koji je iznutra prazan. Može biti da je to pod posebnim ličnim okolnostima išlo naruku velikim neobičnostima.

Da to kažemo jednom rečju, kojoj se isto toliko može prigovoriti: Ulrih je osećao nešto „duševno nesadržajno“, u čemu se čovek toliko gubio da je to budilo sklonost za neobuzdana uobraženja. Nosio je u džepu neobični telegram svoga oca i

znao ga napamet: „Stavljam ti do znanja događaj moga preminuća“, tako je stari gospodin dao da mu se saopšti – ili treba li reći: saopštio? – i u tome je ovo već bilo izraženo, jer dole se nalazio potpis „tvoj otac“.

Njegova ekselencija, stvarni tajni savetnik, nikad se nije šalio u ozbiljnim trenucima: čudački sastav te vesti bio je stoga i vraški logičan, jer on je sam to obaveštavao svog sina kad je očekujući svoj kraj zapisivao te reči ili ih nekome diktirao u pero i važenje tako nastalog dokumenta odredio za trenutak pošto poslednji put udahne vazduh; štaviše, možda činjenično stanje uopšte nije bilo moguće tačnije izraziti, a ipak je od ovog postupka, u kojem je sadašnjost pokušavala da ovlada nekom budućnošću koju nije više mogla da doživi, natrag lepršao stravičan lešinski zadah gnevno istrulele volje!

Pri ovakvom držanju, koje ga je po nekoj vezi podsećalo i na prosto brižljivo neujednačen ukus malih gradova, Ulrich je ne bez zabrinutosti mislio na svoju u provinciji udatu sestru, koju će sad bez sumnje sresti za nekoliko minuta. Već je za vreme putovanja mislio na nju, jer nije mnogo o njoj znao. S vremena na vreme su u pismima njegovog oca k njemu dolazile, kao što je i nalagao red, porodične vesti, na primer: „Tvoja sestra Agata se udala“, na šta su se nadovezivali dopunski podaci, pošto Ulrich tad nije mogao da dođe kući.

A valjda posle godinu dana već je dobio i oglas o smrti njenog mladog muža; i tri godine potom, ako se nije varao, stiglo je saopštenje: „Tvoja sestra Agata se na moje smirenje odlučila da se ponovo uda.“ On je onda bio prisutan na ovom drugom venčanju pre pet godina i nekoliko dana je viđao sestru; ali sećao se samo da su ti dani bili kao neki džinovski točak od samih belih tkanina koji se neprestano vrteo. I sećao se supruga, koji mu se nije svideo.

Agata mora da je onda imala dvadeset dve godine, a on sâm dvadeset sedam, jer upravo je stekao doktorat; dakle, njegova sestra sada ima dvadeset sedam godina, a on je od onog doba

nije ni video niti s njom izmenjao koje pismo. Sećao se samo da je otac kasnije češće pisao: „U braku tvoje sestre, žalibože, kao da nije sve onako kako bi moglo da bude, iako je njen suprug izvrstan čovek.“ A pisao je i: „Veoma sam se obradovao najnovijim uspesima supruga tvoje sestre Agate.“

Ovako ili slično kazivala su pisma, kojima, nažalost, nikada nije poklanjao pažnju; ali jednom, toga se Ulrih sad ipak sasvim tačno sećao, sa prekornom primedbom da njegova sestra nema dece bila je povezana nada da se ona uprkos tome lepo oseća u svom braku, mada joj njen karakter nikad neće dozvoliti da to prizna.

„Kako li ona sad izgleda?“, mislio je. U osobenosti staroga gospodina, koji ih je tako brižno jedno o drugom obavestavao, spadalo je i to da ih je oboje u nežnom dobu, odmah po smrti njihove majke, udaljio iz kuće; bili su odgajani u odvojenim institutima, i Ulrih, koji se nije dobro učio, često nije smeo doći kući za raspust, tako da sestru zapravo već od detinjstva, kad su se svakako veoma voleli, nije više kako treba viđao, izuzev jedno duže druženje kad je Agati bilo deset godina.

Ulrihu se činilo prirodno da u tim okolnostima nisu ni izmenjivali pisma. A i šta bi pisali jedno drugom?! Kad se Agata prvi put udala, on je, kako se sad setio, bio potporučnik i ležao je u bolnici zbog rane zadobijene u dvoboju: bože, kakav magarac je bio! U osnovi uzev, čak koliko raznih magaraca! Jer zaključio je da sećanje na potporučnika s ranom uopšte tu ne spada: naprotiv, bio je zamalo već inženjer i imao je „važna posla“, pa ga je to sprečilo da dođe na porodičnu svečanost!

A o njegovoj sestri pričalo se kasnije da je veoma volela svog prvog muža; ne seća se više od koga je to saznao, ali šta to najzad znači: „veoma je volela“!? To se tako kaže. Ponovo se udala, i tog drugog muža Ulrih nije mogao da smisli; to je bilo jedino pouzdano! Nije ga mario ne samo po ličnom utisku nego i po nekim njegovim knjigama koje je čitao, i može biti da je od tada svoju sestru ne sasvim nenamerno izgubio iz sećanja. Tu

nije postupao kako valja; ali morao je u sebi priznati da se čak i poslednje godine, kad je mislio na toliko raznih stvari, nijedan jedini put nije nje setio, pa ni kad je primio vest o očevoj smrti.

Ali pred stanicom je starog slugu, koji ga je dočekaao da ga povede kući, upitao da li je njegov zet već stigao, i kad je saznao da profesora Hagauera očekuju tek za pogreb, obradovao se tome, i mada će do pogreba trebati da prođe najviše dva ili tri dana, ovo vreme mu se činilo kao izdvojenost neograničenog trajanja, vreme koje će on sad provesti pored sestre, kao da su najprisniji ljudi na svetu. Uzalud bi bilo da se upitao u kakvoj vezi je sve to; misao o „nepoznatoj sestri“ verovatno je bila jedna od onih prostranih apstrakcija gde nalaze mesto mnoga osećanja koja nigde nisu sasvim kod kuće.

Dok se bavio takvim pitanjima, Ulrih je polako ulazio u tuđ i dobro poznat grad koji se pred njim otvarao. Kola sa svojim prtljagom, među koji je u poslednjem trenutku pred polazak još ubacio prilično mnogo knjiga, pratio je zajedno sa starim slugom koji ga je dočekaao i spadao još u njegove uspomene iz detinjstva, a spajao nastojničku i domoupraviteljsku službu sa službom univerzitetskog sluge na jedan način o čijim unutrašnjim granicama je s godinama zavladaala neodređenost.

Verovatno je ovom skromno zatvorenom čoveku Ulrihov otac kazivao u pero depešu o svojoj smrti, i Ulrihove noge su začuđeno prijatno išle putem koji ih je vodio kući, dok su mu čula sad budno i radozvalo primala sveže utiske kojima nas iznenađuje svaki sve veći grad kad ga dugo nismo videli. Na jednom određenom mestu, kojeg su se setile pre njega, Ulrihove noge zajedno s njim saviše sa glavnog puta, pa se onda posle kratkog vremena našao u jednom tesnom sokaku koji su činila samo dva baštenska zida.

Ukoso pred pridošlicom dizala se dvospratna kuća sa višim srednjim traktom, i pored nje stara konjušnica, a još stisnuta uz baštenski zid nalazila se kućica u kojoj je živeo sluga sa svojom ženom; izgledalo je kao da ih je sasvim stari čovek uprkos

svem poverenju odgurnuo što dalje od sebe, a ipak ih ogradio svojim zidovima.

Ulrih je zamišljen dospao do zaključanog ulaza u baštu i zalupio je velikim zvekirom, koji je onde umesto zvona visio o niskim, od starosti pocrnelim vratnicama, zalupio pre nego što je njegov pratilac dohitao i ispravio njegovu zabludu. Morali su da se obilazeći zid vrate do prednjeg ulaza, gde su se zaustavila kola, i tek tu, u trenutku kad je pred sobom video zatvorenu površinu kuće, Ulrih se setio da ga njegova sestra nije dočekala i pvela sa stanice. Sluga ga je obavestio da je milostiva gospođa imala migrenu i da se posle obeda povukla u sobu, s nalogom da je probude kad dođe gospodin doktor.

Da li njegova sestra češće ima migrenu, nastavi Ulrih da pita i odmah se pokaja zbog te neumesnosti, koja je razobličila njegovu otuđenost pred starim poverenikom očevog doma i zadirala u porodične odnose o kojima je bolje bilo ćutati. „Milostiva mlada gospođa je naložila da za pola sata bude serviran čaj“, odgovorio je starac vaspitano, sa učtivo slepim licem sluge koje je na obazriv način uveravalo kako on ne razume ništa što je preko njegove dužnosti.

Ulrih nehotice pogleda ka prozorima, pretpostavljajući da bi iza njih mogla stajati Agata i izgledati njegov dolazak. Da li je ona prijatna, pitao se, i s nelagodnošću konstatovao da će boravak biti vrlo mučan ako mu se ona ne bude dopala. To što nije došla ni na stanicu ni na kućnu kapiju učinilo mu se, istina, kao crta koja budi poverenje, i u tome se pokazivala izvesna srodnost osećanja, jer tačno uzev bilo bi isto onako bezrazložno da mu ona požuri u susret kao i kad bi on sam, tek što je stigao, hteo da pohita ka odru svoga oca.

Poručio je da će za pola sata biti spreman i doveo je sebe malo u red. Soba u kojoj je bio smešten nalazila se na drugom spratu srednjeg trakta, spratu nalik na mansardu, i bila je njegova dečja soba, sada neobično dopunjena nekolikim očigledno na brzu ruku prikupljenim komadima nameštaja koji služe

udobnosti odraslih. „To se verovatno ne može drukčije urediti dokle god je pokojnik u kući“, mislio je Ulrih i smestio se na ruševinama svog detinjstva ne bez teškoće, ali ipak i sa pomalo prijatnim osećanjem, koje se kao magla dizalo iz ovog patosa.

Hteo je da promeni odeću, i pritom je došao na ideju da obuče jedno domaće odelo nalik na pižamu, koje mu je palo u ruke prilikom raspakivanja. „Trebalo je da me bar u stanu odmah pozdravi!“, mislio je, i u bezbrižnom izboru ovog komada odeće nalazilo se i malo prekora, iako je osećanje da će njegova sestra već imati neki razlog za svoje ponašanje, razlog koji bi mu se mogao svideti, takođe ostalo sačuvano i presvlačenju davalo nešto od učtivosti koja se nalazi u neusiljenom izrazu poverenja.

Pižama koju je obukao bila je velika, od meke vune, bezmalo neka vrsta Pjeroove odeće, a prošarana crno-sivim kockicama i na rukama i nogama isto onako svezana kao i u struku; voleo ju je zbog njene udobnosti, koju je posle probdevene noći i dugog putovanja prijatno osećao dok je silazio niz stepenice. Ali kad je ušao u sobu u kojoj ga je čekala sestra, veoma se začudio svojoj nošnji, jer se zahvaljujući tajnom udešavanju slučaja našao pred jednim visokim, plavokosim, u nežne sive i rđastosmeđe pruge i kockice zaodevenim Pjeroom, koji je na prvi pogled izgledao sasvim sličan njemu.

„Nisam znala da smo blizanci!“, reče Agata, i lice joj zasja obveseljeno.

2

Poverenje

Nisu se poljubili u znak dobrodošlice, nego su samo ljubazno stajali jedno pred drugim, a onda su promenili taj položaj i Ulrih je mogao da posmatra sestru. Po visini su odgovarali

jedno drugom. Agatina kosa je bila svetlija od njegove, ali imala je istu mirisnu suvoću kože koju je on jedino voleo na sopstvenom telu. Grudi joj se nisu gubile u dojčkama nego su bile vitke i snažne, a udovi kao da su joj imali onaj dugačak i uzan oblik vretena koji prirodnu efikasnost spaja s lepotom.

„Nadam se da je tvoja migrena prošla, ništa se više od nje ne primećuje“, reče Ulrih.

„Nisam ni imala migrenu, to sam ti poručila samo zbog jednostavnosti“, izjavi ona, „pošto ti preko sluge svakako nisam mogla poslati komplikovanije saopštenje: bila sam jednostavno lenja. Spavala sam. Ovde sam se navikla da svakog slobodnog minuta spavam. Ja sam uopšte lenja; iz očajanja, verujem. A kad sam dobila vest da ti dolaziš, rekla sam sebi: nadam se da ću sad poslednji put biti pospana, pa sam se predala nekoj vrsti sna radi ozdravljenja; za sluginu upotrebu sve sam to posle brižljivog razmišljanja nazvala migrenom.“

„Ne baviš se nikakvim sportom?“, upita Ulrih.

„Pomalo tenisom. Ali mrzim sport.“

Dok je govorila, on još jednom osmotri njeno lice. Nije mu se činilo veoma slično njegovom; ali možda se varao, moglo mu je biti slično kao pastelna slika drvorezu, tako da se zbog različitosti materijala previđala saglasnost u linijama i plohama. Ovo lice ga je nečim uznemiravalo. Posle izvesnog vremena zaključio je da jednostavno ne može uočiti šta ono izražava. Na njemu je nedostajalo ono što dozvoljava uobičajene zaključke o nekoj ličnosti. Bilo je to sadržajno lice, ali nigde na njemu nije bilo nešto podvučeno i na običan način sažeto u karakterne crte.

„Kako to da si se takođe tako obukla?“, upita Ulrih.

„Nisam to sebi razjasnila“, odgovori Agata. „Mislila sam da to lepo izgleda.“

„Veoma lepo izgleda!“, potvrdi Ulrih smejući se. „Ali to je upravo mađioničarski trik slučaja! A očeva smrt ni tebe, kako vidim, nije mnogo potresla?“

Agata polako podiže telo na vrhove prstiju i zatim ga spusti. „Da li je tvoj muž već ovde?“, upita njen brat, tek da nešto kaže. „Profesor Hagauer će doći tek za pogreb.“ Kao da ju je obradovala prilika da to ime izrekne tako formalno i da ga može oturiti od sebe kao nešto tuđe.

Ulrih nije znao šta na to da odgovori. „Da, tako sam čuo“, rekao je.

Opet su pogledali jedno drugo, a onda su, kako zahteva moralna navika, prešli u malu sobu u kojoj se nalazio pokojnik.

Već celog dana je ova soba bila veštački zamračena; bila je zasićena crnom bojom. U njoj je mirisalo cveće i svetlele su zapaljene sveće. Dva Pjeroa su stajala uspravljeno pred pokojnikom i kao da su ga posmatrala.

„Neću se više vratiti Hagaueru!“, reče Agata, da bi to bilo kazano. Moglo se gotovo doći na pomisao da to i pokojnik treba da čuje.

On je ležao na svom postolju onako kako je odredio: u fraku s pokrovom do polovine grudi, na kojima je virila kruta košulja, sa rukama sklopljenim bez raspeća, sa okačenim ordenjem. Mali oštri lukovi očiju, upali obrazi i usne. Ušiven u jezivu, slepu mrtvačku kožu, koja je još deo bića, a već tuđa; putnička vreća života.

Ulrih se nehotice oseti potresen u korenu postojanja, gde nema ni osećanja ni misli; ali nigde inače. Da je morao to da izrekne, mogao bi samo da kaže da se završio jedan dosadan odnos bez ljubavi. Onako kao što loš brak čini lošima ljude koji ga se ne mogu osloboditi, tako isto čini i svaka veza sračunata za večnost, koja teško obremenjuje kad se pod njom vreme života zbrčka i nestane.

„Volela bih da si već ranije došao“, produži Agata da ga izveštava, „ali otac nije dozvolio. On je sam određivao sve što se tiče njegove smrti. Verujem da bi mu bilo mučno da umre pred tvojim očima. Ja već dve nedelje živim ovde; bilo je to užasno.“

„Da li te je bar voleo?“, upita Ulrih.

„Sve što je hteo da bude uređeno naložio je svom starom sluzi, i počev od tada ostavljao je utisak čoveka koji nema šta da radi i oseća da nema više šta da određuje. Ali otprilike svakih četvrt sata dizao je glavu i pogledom proveravao da li sam ja u sobi. To je bilo prvih dana. Sledećih dana je od toga postalo pola sata, a kasnije i celi sati, a tokom strašnoga poslednjeg dana to se uopšte desilo samo još dva ili tri puta. I svih tih dana nije mi nijednu reč rekao, sem kad bih ga nešto upitala.“

Dok je ona to pričala, Ulrich je mislio: „Ona je zapravo surova. Još kao dete mogla je na tih način biti neobično svoje glava. A uprkos tome izgleda popustljiva!“ I najednom se setio jednog snežnog usova. U nekoj šumi koju je poobarala lavina zamalo što nije izgubio život. Lavina se sastojala od mekog oblaka snežne prašine koji je, zahvaćen nezadrživom silom, postao čvrst kao planina kad se ruši.

„Jesi li ti predala depešu za mene?“, upitao je.

„Stari Franc, naravno! Sve je to već bilo određeno. On nije dozvoljavao ni da ga ja negujem. Zacelo me nikad nije voleo i ne znam zašto je poručio da dođem ovamo. Loše sam se osećala i zatvarala se u svoju sobu kad god sam mogla. I u takvom jednom satu on je umro.“

„Verovatno je time hteo da ti dokaže da si načinila grešku. Hodi!“, reče Ulrich gorko i povuče je napolje. „Ali možda je hteo da mu miluješ čelo? Ili da klečiš pored njegove postelje? Ako već ni iz kojeg drugog razloga, onda zato što je uvek čitao da tako valja činiti pri poslednjem rastanku od svoga oca. A nije prevalio preko usana da te zamoli za to?!“

„Možda“, reče Agata.

Još jednom su zastali i pogledali se.

„Zapravo je sve to užasno!“, reče Agata.

„Jeste“, potvrdi Ulrich. „A tako malo znamo o tome.“

Kad su izašli iz sobe Agata još jednom zastade i obrati se Ulrichu: „Ja te spopadam nečim do čega ti, razume se, ne može

biti stalo: ali upravo za vreme očeve bolesti rešila sam da se ni u kom slučaju neću vratiti svome mužu!“

Ta njena tvrdoglavost natera njenog brata da se nehotice osmehne, jer Agata je dobila okomitu boru između očiju i govorila žestoko; kao da se bojala da on neće stati na njenu stranu, i podsećala je na mačku koja se grdno uplašila, pa zato hrabro prelazi u napad.

„Da li on pristaje na to?“, upita Ulrih.

„On još ništa ne zna“, reče Agata. „Ali neće pristati!“

Brat upitno pogleda svoju sestru. Ali ona žestoko zavrte glavom. „O, ne, nije ono što misliš: niko treći nije u igri!“, odvrtila je.

Time je ovaj razgovor bio privremeno okončan. Agata se izvinila što nije imala više obzira prema Ulrihovoј gladi i zamo- renosti, odvela ga je u jednu sobu gde je bio pripremljen čaj, i pošto je nešto nedostajalo, sama je otišla da vidi šta treba. Ovu usamljenost Ulrih je iskoristio da, koliko je mogao, predoci sebi njenog muža, da bi je bolje razumeo. On je bio čovek srednjeg rasta, uvučениh krsta, s nogama okruženim grubo skrojenim pantalonama, pomalo debelih usana pod čekinjavim brkovima i sklonošću za kravate s krupnim šarama, što je svakako trebalo da pokaže kako on nije običan sitničav uča, nego je otvoren prema budućnosti.

Ulrih je osetio kako se u njemu ponovo budi staro nepove- renje prema Agatinom izboru, ali da ovaj čovek skriva potajne poroke, to je morao potpuno isključiti kad bi se setio iskrenog blistanja što je sjalo sa čela i iz očiju Gotliba Hagauera. „To je, jednostavno, ipak prosvećen čovek, vredan i valjan, koji unapređuje čovečanstvo na svom polju i ne upliće se u stvari koje su mu daleke“, konstatova Ulrih, pri čemu se opet setio i Hagauerovih spisa, pa je potonuo u ne sasvim prijatne misli.

Takvi ljudi se mogu okarakterisati već odmah u njihovom đačkom dobu. Oni uče manje savesno – kako ljudi to nazivaju,

zamenjujući posledicu i uzrok – koliko uredno i praktično. Oni svaki zadatak najpre uredno pregledaju, kao što uveče odeću za sutrašnji dan moramo uredno pregledati, sve do dugmadi, ako hoćemo da se ujutru spremimo brzo i bez greške; nema nijednog toka misli koji oni pomoću pet do deset takvih pripremljenih dugmeta ne bi mogli čvrsto prikopčati u svoje razumevanje, i mora se priznati da se to razumevanje može potom svakome pokazati i da odoleva ispitivanju.

Oni na taj način postaju prvaci u razredu, a moralno nisu neprijatni svojim drugovima, dok ljudi koje kao Ulriha njihovo biće čas zavodi na lako preterivanje, a čas na isto tako sićušno umanjivanje, zaostaju iza njih na jedan način koji puzi tiho kao sudbina, pa i kad su mnogo darovitiji. Primetio je da pred ovom izuzetnom vrstom ljudi zapravo uvek oseća potajno zaziranje, jer njihova preciznost u mišljenju činila je da njegovo sopstveno zanošenje preciznošću izgleda pomalo vetrenjasto.

„Oni nemaju ni trunčicu duše“, mislio je, „a dobroćudni su ljudi; posle šesnaeste godine, kad se mladi ljudi zagrevaju za duhovna pitanja, oni prividno zaostaju malo iza drugih i nemaju pravu sposobnost da razumevaju nove misli i osećanja, ali oni i tu rade sa svojih deset dugmeta i dolazi dan kad mogu dokazati da su uvek sve razumeli, 'istina, bez ikakvih neodrživih ekstrema', i najzad su čak oni ti koji novim idejama omogućavaju ulazak u život kad su one za druge postale odavno minula mladost ili usamljениčko preterivanje!“ I tako Ulrich, doduše, kad je njegova sestra ušla, još nije mogao da zamisli šta joj se zapravo desilo, ali osećao je da bi borba protiv njenog muža, makar i nepravedna, bila nešto što bi posedovalo sasvim nedostojnu sklonost da mu priredi uživanje.

Agata je, izgleda, smatrala bezizglednim da svoju odluku razumski objašnjava. Njen brak se, što se od karaktera kakav je Hagauer drukcije nije ni smelo očekivati, nalazio u najsvavršenijem spoljašnjem poretku. Nije bilo svađa, jedva je dolazilo do razlika u mišljenju; već i stoga što mu Agata, kako je

pričala, ni o jednom pitanju nije poveravala sopstveno mišljenje. Naravno, nije bilo nikakvih izgreda, ni pića, ni kocke. Čak ni momačkih navika. Pravična raspodela prihoda. Sređeno domaćinstvo. Mirno proticanje društvenog sedenja s više osoba i nedruštvenog udvoje. „Ako ga, dakle, bez razloga napustiš“, reče Ulrih, „biće presuđeno da se brak razvodi tvojom krivicom; uz pretpostavku da on uloži žalbu.“

„Neka se žali!“, požele Agata.

„Možda bi bilo dobro dozvoliti mu malo preimućstvo pri podeli imovine ako pristane na saglasno rešenje?“

„Ja sam sa sobom ponela“, odvrati ona, „samo ono što je potrebno za tronedeljno putovanje, a osim toga nekoliko detinjastih stvari i uspomena iz vremena pre Hagauera. Sve drugo neka zadrži, ne marim za to. Ali ubuduće neće imati od mene ni najmanju korist!“

Ove rečenice je opet uzvikivala iznenađujuće žestoko. To se možda moglo razumeti tako da se Agata htela svetiti za to što je tom čoveku u ranije doba dozvoljavala suviše koristi. Ulrihova borbena volja, njegov sportski duh, njegova domišljatost u savlađivanju teškoća – sve se to sad probudilo, mada mu nije bilo drago što je to primetio; jer to je bilo kao dejstvo nekog sredstva za podsticanje, koje pokreće spoljašnje afekte, dok bi unutrašnji ipak ostajali još potpuno nedirnuti. Skrenuo je razgovor i trudio se, oklevajući, da stekne pregled cele situacije. „Čitao sam i slušao ponešto od njega“, rekao je; „koliko znam, on u oblasti nastave i vaspitanja važi kao čovek sutrašnjice!“

„Da, za takvog važi“, odvrati Agata.

„Koliko poznajem njegove spise, on ne samo što je u svim sedlima siguran nastavnik nego se i rano založio za reformu naših viših nastavnih ustanova. Sećam se da sam čitao jednu njegovu knjigu u kojoj je, s jedne strane, bilo reči o nenadoknadivoj vrednosti istorijsko-humanističke nastave za moralno obrazovanje, a isto tako, s druge strane, i o nenadoknadivoj vrednosti prirodnonaučne i matematičke nastave za duhovno

obrazovanje, i treće, o nenadoknadivoj vrednosti koju čvrsto životno osećanje sporta i vojničkog vaspitanja ima za obrazovanje koje vodi ka delu. Je li to tačno?“

„Valjda će biti tačno“, složi se Agata; „ali jesi li opažao kako on citira?“

„Kako citira? Čekaj: mutno se sećam da mi je zaista nešto palo u oči. On vrlo mnogo citira. Citira stare majstore. On – naravno, on citira i one savremene, i sad sam se setio: on na način zbilja revolucionaran za gimnazijskog nastavnika citira ne samo školske veličine nego i graditelje aviona, političare i današnje umetnike... Ali to je, najzad, ipak samo ono što sam već maločas rekao, zar ne...?“, okončao je kazivanje s onim malodušnim osećanjem s kojim neka uspomena koja je promašila pa kolosek naleće na odbojnik.

„On citira tako“, dopuni Agata, „da će na primer u muzici bez ustručavanja ići do Riharda Štrausa ili u slikarstvu do Pikasa; ali nikada neće, pa makar i samo kao primer za nešto pogrešno, pomenuti neko ime koje se nije već na izvestan način odomaćilo u novinama bar time što se one njime bave kudeći ga!“

Tako je bilo. To je Ulrih tražio u svom sećanju. Digao je pogled. Agatin odgovor ga je obradovao ukusom i zapažanjem koji su bili iskazani u njemu. „Tako je on s vremenom postao vođa, tako što je kao jedan od prvih pošao za tim vremenom“, dopunio je nasmejavši se. „Svi koji će još kasnije doći već ga vide pred sobom! Ali voliš li ti naše predvodnike?“

„Ne znam. U svakom slučaju, ja ne citiram.“

„Ipak, budimo skromni“, reče Ulrih. „Ime tvoga muža znači program koji već danas za mnoge važi kao ono najviše. Njegovo delovanje predstavlja solidan mali napredak. Njegov spoljašnji uspon ne može više dugo oklevati. Od njega će pre ili posle postati najmanje univerzitetski profesor, mada se sa svojom profesijom koja mu donosi uhleblje vukao kao srednjoškolski nastavnik; a ja, vidiš li, koji nisam morao da radim ništa drugo do ono što se nalazilo na mom pravom putu, danas sam dotle

doterao da me verovatno neće snaći čak ni docentura: to je već nešto!“

Agata je bila razočarana, i verovatno je to bio uzrok što joj se lice prevuklo porcelanskim i neodređenim izrazom neke dame dok je ljubazno odgovarala: „Ne znam, možda treba da imaš obzira prema Hagaueru?“

„Kada on treba da stigne?“, upita Ulrih.

„Tek za pogreb; više vremena ne dopušta sebi da potroši. Ali nipošto neće noćiti ovde u kući, to neću dozvoliti!“

„Kako god hoćeš!“, odlučio se Ulrih neočekivano. „Ja ću ga sačekati i iskrcati pred nekim hotelom. I onda ću mu, dakle, kao što si želela, reći: 'Soba za vas je ovde pripremljena!'“

Agata se iznenadila i najednom oduševila. „To će ga strahovito naljutiti, jer to staje novaca, a on sa sigurnošću očekuje da će moći kod nas da stanuje!“ Lice joj se za tren oka promenilo i opet dobilo nešto detinjski divlje, kao u dečaka kad izvodi neki mangupluk.

„A kako je sve regulisano?“, upita njen brat. „Da li ova kuća pripada tebi, meni ili nama oboma? Postoji li testament?“

„Otac je naložio da mi se preda jedan veliki paket, u kojem bi trebalo da piše sve što moramo znati.“ Pošli su u radnu sobu, koja se nalazila na drugoj strani od pokojnika.

Opet su klizili kroz sjaj sveća, miris cveća, kroz krug ova dva oka koja ništa više nisu videla. U plamsavom polumraku Agata je za sekundu bila samo svetlucava magla, zlatna, siva i ružičasta. Našli su testament, ali sa hartijama su se vratili svom stolu gde su pili čaj i gde su onda zaboravili da otvore paket sa spisima.

Jer kad su seli, Agata je saopštila bratu da živi kao da je rastavljena od svog muža, iako pod istim krovom; nije rekla otkad to već tako traje.

To je u prvi mah ostavilo loš utisak na Ulriha. Kad udajte žene poveruju da bi neki muškarac mogao postati njihov ljubavnik, mnoge među njima mu poveravaju tu bajku; i mada

mu je sestra to saopštila kao nešto zazorno, čak zapravo zapinjući, s nespretnom odlukom da će time izazvati negodovanje, što se jasno osećalo, on se ljutio što njoj nije palo na pamet ništa bolje čime će ga obmanuti, i smatrao je to preterivanjem.

„Uopšte nikad nisam shvatao kako si mogla živeti s takvim čovekom!“, odvratio je iskreno.

Agata ispriča da je njen otac tako hteo; i šta je mogla da učini protiv toga, upitala je.

„Ali ti si tada već bila udovica, a ne neka nepunoletna devojka!“

„Upravo zato. Bila sam se vratila ocu; svi su tada govorili da sam još suviše mlada da već živim sama, jer iako sam bila udovica, imala sam tek devetnaest godina; a onda, eto, nisam ovde izdržala.“

„Ali zašto nisi izabrala nekog drugog muža? Ili studirala, pa na taj način započela samostalan život?“, pitao je Ulrich bezobzirno.

Agata samo zavrte glavom. Tek posle male počivke odgovorila je: „Rekla sam ti već da sam lenja.“

Ulrich je osećao da to nije bio nikakav odgovor. „Dakle, imala si neki poseban razlog da se udaš za Hagauera!?“

„Da.“

„Volela si nekog drugog, koga nisi mogla da dobiješ?“

Agata oklevajući reče: „Volela sam svog pokojnog muža.“

Ulrich zažali što je pomenuo ljubav na tako običan način, kao da smatra da se ne može prekršiti važnost društvene ustanove koju ta reč označava. „Kad hoćemo da tešimo, odmah delimo siromaške čorbuljake!“, pomislio je. Uprkos tome, osećao je iskušenje da i dalje govori na isti način. „A onda si primetila šta te je snašlo i počela si da Hagaueru stvaraš teškoće“, rekao je.

„Da“, potvrdi Agata. „Ali ne odmah; tek kasno“, dodala je. „Čak vrlo kasno.“

Ovde su počeli da se malčice prepiru.

Moglo se videti da su ova priznanja stajala Agatu savladivanja, iako ih je od svoje volje iznosila i očigledno, kako je to

odgovaralo njenim godinama, u tome kako je uređen polni život videla kao važan predmet razgovora za svakoga. Već odmah prvog puta je, izgleda, želela da naiđe bilo na razumevanje bilo na nerazumevanje, tražila je poverenje i bila je, ne bez krajnje otvorenosti i strasti, odlučna u tome da pridobije brata za sebe. Ali Ulrih, još moralno raspoložen da daje, nije mogao da joj odmah izađe u susret.

Uprkos snazi svoje duše, on nipošto nije uvek bio slobodan od predrasuda koje je njegov duh odbacivao, pošto je suviše često puštao svoj život da ide kako hoće, a svoj duh drukčije. I pošto je suviše često sa uživanjem lovca u hvatanju i opažanju iskorišćavao i zloupotrebljavao svoj uticaj na žene, gotovo uvek mu je dolazila i odgovarajuća slika u kojoj je žena divljač što se ruši pod ljubavnim kopljem muškarca, i u pamćenju mu je bilo sladostrašće poniženja kojem se potčinjava zaljubljena žena, dok je muškarac veoma daleko od sličnog predavanja. Ova predstava muške moći o ženskoj slabosti danas je još veoma obična, mada su sa uzastopnim talasima omladine pored toga nastala i drukčija shvatanja, i prirodnost s kojom je Agata posmatrala svoju zavisnost od Hagauera vređala je njenog brata.

Ulrihu se činilo da je njegova sestra pretrpela sramotu, mada je nije bila stvarno svesna, kad se predala uticaju čoveka koji se njemu nije svideo, i kad je godinama izdržavala pod njim. On to nije izrekao, ali mora da je Agata pročitala nešto slično na njegovom licu, jer najednom je rekla: „Pa nisam mogla odmah pobeći od njega kad sam se već za njega udala; bila bi to preterana nastranost!“

Ulrih – uvek onaj Ulrih u položaju starijeg brata i u stanju davalačko-vaspitanog pojmovnog osiromašenja – žestoko na to podskoči i uzviknu: „Zar bi zbilja bilo nastrano trpeti gnušanje i iz toga odmah izvući sve zaključke?!“ Trudio se da ublaži te reči, osmehnuvši se potom i pogledavši sestru što je ljubaznije mogao.

I Agata je gledala u njega; lice joj se sasvim otvorilo od napora s kojim je tragala u njegovim crtama. „Zdrav čovek ipak nije toliko osetljiv kad se suoči s neprijatnostima!“, ponovila je. „Najzad, zar je to važno!“

To je za posledicu imalo da se Ulrich sabrao i da nije više hteo misli prepuštati nekom svom delimičnom Ja. Sad je opet bio čovek funkcionalnog razumevanja. „U pravu si“, rekao je, „zar su važni, najzad, postupci kao takvi! Važan je sistem predstava kroz koji ih posmatramo i lični sistem u koji su uklopljene.“

„Kako si to rekao?“, upita Agata nepoverljivo.

Ulrich se izvini zbog svog apstraktnog načina izražavanja, ali dok se trudio da nađe neko lako razumljivo poređenje, vratila se njegova bratska ljubomora, pa je uticala na njegov izbor: „Pretpostavimo da je neka žena, prema kojoj nismo ravnodušni, bila silovana“, kazao je. „Prema herojskom predstavnom sistemu morali bismo onda očekivati osvetu ili samoubistvo; a prema cinično-empirijskom da će ona to otresti sa sebe kao kakva kvočka; i ono što bi se danas stvarno dešavalo bilo bi, bez sumnje, mešavina toga dvoga: ali ovo duševno neznanje je od svega ružnije.“

Ali Agata se nije slagala ni sa ovakvim postavljanjem pitanja. „Zar ti se to čini tako strašno?“, upitala je jednostavno.

„Ne znam. Činilo mi se da je ponižavajuće živeti s nekim čovekom koga ne volimo. Ali sad – kako god hoćeš!“

„Zar je to gore nego kad nekoj ženi koja hoće da se ponovo uda pre nego što je prošlo tri meseca od njenog razvoda – službeni lekar po nalogu države ispituje matericu da iz razloga naslednog prava vidi nije li trudna? Čitala sam da tako nešto postoji!“ Agatino čelo kao da se u gnevu odbrane zaoblilo i ponovo se na njemu videla mala okomita bora između obrva. „I svaka pristaje na to, ako mora biti!“, rekla je prezrivo.

„Neću ti protivrečiti“, odvrati Ulrich; „svi događaji, kad stvarno naiđu, prolaze kao kiša i sunčev sjaj. Ti si verovatno mnogo razumnija od mene kad smatraš da je to prirodno;

ali muškarčeva priroda nije prirodna, nego menja prirodu i stoga je ponekad preterano nastrana.“ Osmeh mu je molio za prijateljstvo, i oči su mu videle koliko je njeno lice mlado. Kad bi se uzrujalo, gotovo nije dobijalo bore nego bi ga ono što se dešavalo iza njega zatezalo u još veću glatkost, kao rukavicu u kojoj se prsti stežu u pesnicu.

„Nikad nisam tako uopšteno razmišljala o tome“, odgovori ona sad. „Ali sada, nakon što sam te saslušala, čini mi se da sam živela u strahovitom nepravu!“

„Sve potiče samo otuda“, uze njen brat da u šali poravnjava ovo uzajamno priznanje krivice, „što si mi već toliko od svoje volje rekla, a ipak nisi ono presudno. Kako da tačno pogodim ako mi ništa ne poveriš o muškarcu zbog kojeg najzad ipak napuštaš Hagauera!“

Agata ga pogleda kao dete ili kao đak kojeg je njegov vaspitač uvredio: „Zar to mora biti neki muškarac?! Zar ne može doći samo od sebe? Jesam li učinila nešto loše time što sam prošla bez ljubavnika? Možda bih te slagala kad bih tvrdila da ga nikad nisam imala; ni tako smešna ne želim da budem: ali nemam nijednog i uzela bih ti za zlo kad bi verovao da mi je pošto-poto potreban neki da bih otišla od Hagauera!“

Njenom bratu nije ostalo ništa drugo nego da je uverava kako strasne žene i bez ljubavnika beže od svojih muževa i da je to po njegovom mišljenju čak i dostojanstvenije. Čaj za kojim su se našli prešao je u neredovnu i prevremenu večeru, pošto je Ulrih bio premoren i zamolio za to, jer hteo je rano da legne na počinak kako bi se ispavao za sutrašnji dan, koji je obećavao svakojaka poslovna uznemiravanja. Popušili su po cigaretu pre nego što su se rastali, i on nije znao šta da misli o sestri.

U njoj nije bilo ni nečeg emancipovanog ni nečeg boemskog, iako je tu sedela u širokim pantalonama u kojima je dočekala nepoznatog brata. Pre nešto hermafroditско, tako mu se sad činilo; laka muška odeća je, kako se razgovor kretao, dozvoljavala da se sa poluprovizivnošću vodenog ogledala

nasluti nežna uobličienost koja se nalazila pod njom, a uz slobodno-nezavisne noge na ženski način je nosila zadignutu lepu kosu. Ali središte ovog nesaglasnog utiska i dalje je činilo lice, koje je u velikoj meri imalo žensku draž, ali uz izvestan odbitak i ogradu, čiju suštinu nije mogao da prokljuvi.

A što je tako malo znao o njoj i tako prisno sedeo s njom, pa ipak i sasvim drukčije nego s nekom ženom za koju bi on predstavljao muškarca, to je bilo nešto veoma prijatno u umoru kojem je sad počeo da popušta.

„Velika promena od juče!“, mislio je.

Bio je zahvalan za to i trudio se da Agati za rastanak kaže nešto od srca bratski, ali pošto je za njega to bilo donekle neobično, nije mu ništa padalo na pamet. Zato ju je samo zagrlio i poljubio.

3

Jutro u jednoj kući žalosti

Sledećeg jutra Ulrih se rano prenuo iz sna i ustao glatko kao riba kad skoči iz vode; bila je to posledica sna bez snova i potpuno odspavanog umora od prošlog dana. Gledao je da dođe do doručka, pa je toga radi prošao kroz kuću. Žalost se u njoj još nije valjano razmahala, i samo je izvestan miris tuge lebdeo u svim prostorijama: to ga je podsetilo na radnju na kojoj su pootvarani kapci u rano jutro, dok je ulica još pusta. Onda je izvadio iz kofera svoj naučni rad i s njim se uputio u očevu radnu sobu.

Ona je, kad je seo usred nje i dok je u peći gorela vatra, izgledala čovečnija nego prethodne večeri: mada ju je izgradio jedan pedantski duh koji odmerava „s jedne strane, s druge strane“, sve do simetrično naspramnih gipsanih poprsja povrh polica s knjigama, mnoge zaostale, male, lične stvari – olovke,

naočari, toplomer, otvorena knjiga, pernica i još takvih – ipak su ovoj prostoriji pridavale dirljivu prazninu tek napuštene životne kutije. Ulrich je sedeo usred nje, blizu prozora, doduše, ali za pisaćim stolom, koji je činio produžen dubok orguljski ton ove prostorije, i osećao neki naročit zamor volje.

Na zidovima su visili portreti njegovih predaka, i jedan deo nameštaja poticao je još iz njihovog vremena; onaj koji je ovde boravio oblikovao je od ljuski njihovog života jaje svoga: sad je bio mrtav, a njegove domaće stvari su još stajale tu oštro kao da su isturpijane iz prostora, ali poredak je već bio spreman da se iskruni, da se potčini nasledniku, i osećalo se kako je veća životna trajnost stvari jedva vidljivo počela iznova da navire iza njihovog ukočenog izraza žalosti.

Sa tim raspoloženjem Ulrich otvori svoj rad, koji je pre više nedelja i meseci bio prekinuo, i pogled mu odmah na početku pade na ono mesto sa fizikalnim jednačinama vode, od kojeg nije dalje otišao. Mutno se sećao da je mislio na Klarisu kad je od tri glavna stanja vode načinio primer da bi na osnovu njega pokazao jednu novu matematičku mogućnost; a Klarisa mu je onda skrenula misli sa toga.

Ipak, postoji izvesno sećanje koje ne priziva natrag reč, nego vazduh u kojem je bila izrečena, i tako je Ulrich najednom pomislio: „ugljenik...“ i takoreći ni iz čega stekao utisak da će ga odvesti dalje kad bi ovog trenutka samo znao u koliko se stanja ugljenik javlja; ali ništa mu nije padalo na pamet, i umesto toga je mislio: „Čovek se javlja u dva stanja. Kao muškarac i kao žena.“ To je poduže mislio, naizgled nepomičan od čuđenja, kao da bogzna kakvo otkriće predstavlja to da čovek živi u dva različita trajna stanja. Samo što se pod ovim zastojem njegovog mišljenja krila druga jedna pojava.

Jer čovek može biti otvrdnuo, samoživ, ambiciozan, takoreći iskovan prema spolja, a može se iznenada kao isti Ulrich Taj i Taj osećati i obrnuto, utonuo u sebe, kao nesebično srećno biće u jednom neopisivo osetljivom i na neki način takođe

nesebičnom stanju svih okolnih stvari. I pitao se: „Koliko je vremena prošlo otkad sam to poslednji put osetio?“ Na njegovo iznenađenje, to je bilo jedva više od dvadeset četiri sata. Tišina koja je okruživala Ulriha bila je osvežavajuća, i stanje kojeg se setio nije mu se činilo onoliko neobično kao inače.

„Svi smo mi organizmi“, mislio je umireno, „koji u neljubaznom svetu sa svom snagom i požudom moraju opstajati jedni protiv drugih. Ali zajedno sa svojim neprijateljima i žrtvama svaki je ipak i delić i čedo ovog sveta; i možda uopšte nije odvojen od njih i samostalan onako kao što zamišlja.“ I činilo mu se, uz tu pretpostavku, da nimalo nije nerazumljivo što se ponekad iz sveta diže izvesna slutnja o jedinstvu i ljubavi, gotovo izvesnost da opipljiva životna nevolja pod običnim okolnostima dozvoljava da se od cele povezanosti bića sazna samo jedna polovina.

U tome nije bilo ničega što bi moralo vredati čoveka koji oseća matematički-prirodnonaučno i egzaktno. Ulriha je to čak podsetilo na rad jednog psihologa, s kojim su ga vezivali lični odnosi: govorio je o tome da postoje dve velike, jedna drugoj suprotstavljene predstavne grupe, od kojih se jedna gradi na obuhvaćenosti sadržinom doživljaja, a druga na obuhvatanju, i iznosio je ubeđenje da se takvo „biti u nečemu“ i „nešto gledati spolja“, „konkavno“ i „konveksno“ osećanje, „prostorno“ i „predmetno“ postojanje, „uviđanje“ i „posmatranje“ ponavljaju u tolikim drugim doživljajnim suprotnostima i njihovim jezičkim slikama da iza toga smemo nagađati da postoji neki drevan dvostruki oblik ljudskog doživljavanja.

Nije to bilo neko strogo objektivno ispitivanje nego jedno od onih koja maštovito pomalo unapred lutaju i koja za svoj nastanak imaju da zahvale nekom podstreku što se nalazi izvan svakodnevnih naučnih delatnosti, ali u temeljima je bilo čvrsto i imalo veliku verovatnoću u zaključcima, koji su se kretali ka izvesnom iza praiskonskih magli skrivenom jedinstvu osećanja, iza čijih je mnogostruko menjanih ruševina, kako je sad

pretpostavljao Ulrich, najzad moglo nastati današnje ponašanje, koje se nejasno svrstava oko suprotnosti muškog i ženskog načina doživljavanja, a tajanstveno je osenčeno starim snovima.

Ovde se potrudio – bukvalno onako kako se planinar prilikom silaska preko nekog opasnog okomitog mesta služi užetom i klinovima – da obezbedi sigurnost, pa je započeo drugo jedno razmišljanje:

„Najstarija, za nas već gotovo nerazumljivo mutna filozofska predanja često govore o jednom muškom i jednom ženskom 'principu'!“, mislio je.

„Boginje, koje su u drevnim religijama postojale pored bogova, za naše osećanje uistinu nisu više dostižne“, mislio je. „Za nas bi odnos prema ovim nadljudski snažnim ženama bio mazohizam!

Ali priroda“, mislio je, „daje muškarcu bradavice na grudima, a ženi muški polni rudiment, iako se po tome ne može zaključivati da su naši preci bili hermafroditi. Pa i u duši, dakle, svakako nisu bili melezi. A zatim, mora da je dvostruka mogućnost gledanja koje daje i gledanja koje uzima nekada bila primljena spolja, kao prirodan dvostruki vid, i na neki način je sve to mnogo starije od razlike u polovima, koji su od toga kasnije dopunili svoju duševnu odeću...“

Tako je mislio, ali potom se setio jedne pojedinosti iz svog detinjstva, i ona mu je skrenula misli, pošto mu je, što odavno nije bio slučaj, pričinjavalo uživanje da se seća. Mora se unapred reći da je njegov otac ranije jahao i držao jahaće konje, o čemu je još i danas svedočila prazna konjušnica pored bašten-skog zida, koju je Ulrich prvu video prilikom dolaska.

To je verovatno bila jedina plemićka sklonost koju je njegov otac prisvojio diveći se feudalnim prijateljima, ali Ulrich je u to doba bio mali dečak, i ono takoreći beskrajno, u svakom slučaju neizmerljivo što ga visoko, mišićavo konjsko telo ima za dete koje mu se divi sad se u osećanju vaspоставilo kao bajkovita i jeziva planina, prevučena pustom dlaka preko koje

je podrhtavanje kože prelazilo poput talasanja vetra. To je bila, kako je primetio, jedna od onih uspomena čiji sjaj potiče od dečje nemoći da ispuni svoje želje; ali to malo šta kaže kad se uporedi s veličinom tog sjaja, koja je bila upravo nadzemaljska, ili sa ne manje divnim sjajem koji je mali Ulrih malo kasnije dodirnuo vrhovima prstiju dok je tražio onaj prvi.

Jer u to doba je grad bio oblepljen plakatima nekog cirkuša, i na njima su se videli ne samo konji nego i lavovi, tigrovi, kao i veliki, divni psi koji su živeli u prijateljstvu s njima, i već dugo je zurio u te oglase kad mu je pošlo za rukom da nabavi jedan od tih šarenih listova i da iseče životinje, kojima je onda pomoću malih drvenih stalaka dao čvrstinu i oslonac. Ali ono što se potom dešavalo može se uporediti samo sa pijenjem koje ne gasi žeđ do kraja, pa i kad se još toliko dugo nastavlja; jer to niti je imalo oslonca niti je tokom višenedelnog širenja dovodilo do napretka, i bilo je neprestano privlačenje ka tim stvorenjima kojima se divio i koje je sad uz neizrecivu sreću usamljenog deteta isto onako snažno mislio da poseduje, kad bi ih pogledao, kao što je i osećao da u njima nedostaje nešto poslednje, što se ničim nije moglo ispuniti i od čega je onda upravo žudnja dobijala ono što je bezmerno zračilo kroz telo.

Sa ovim neobično bezgraničnim sećanjem, međutim, sad je na sasvim prirodan način iz zaborava iskrsao i drugi jedan doživljaj iz onog mladog vremena, opet tek malo kasniji, i uprkos svojoj detinjskoj trošnosti ovladao velikim telom koje je sanjalo otvorenih očiju. Bio je to doživljaj sa onom devojčicom koji je imao samo dve osobine: da mu ona mora pripasti i da zbog toga mora izdržati borbe sa drugim dečacima. A od ove dve osobine samo su borbe bile stvarne, jer mala devojčica nije postojala. Čudesno doba, kad je kao vitez lualica skakao i hvatao za grudi nepoznate protivnike, a najradije kad bi bili viši od njega i kad bi ih sreo u nekoj pustoju ulici, podesnoj da krije tajnu, i kad se rvaio sa iznenađenim dečakom!

Nije malo batina dobio zbog toga, a ponekad postizao i velike pobjede, ali ma kako da se to završavalo, osećao je da ga je izneverila nada u zadovoljenje. A na misao koja je bila nadohvat ruke, naime da su devojčice koje je stvarno poznao ista stvorenja kao i ono za koje se borio, njegovo osećanje jednostavno nije dolazilo, jer on je kao i svi dečaci njegovih godina u ženskom društvu postajao bojažljiv i ukočen; dok jednog dana, doduše, nije došlo do izuzetka od toga.

I sad se Ulrih setio, jasno kao da se ta slika nalazi u krugu nekog durbina koji gleda kroz godine, jedne večeri kad je Agata bila odevena za neku dečju svečanost. Nosila je somotsku haljinu, a kosa joj je preko nje tekla kao u talasima od svetlog somota, tako da je iznenada, mada se sam nalazio u jednom zastrašujućem viteškom kostimu, sasvim na isti neizreciv način kao za životinjama na cirkuskim oglasima počeo da čezne za tim da bude devojčica.

On je u to vreme još toliko malo znao o muškarcu i ženi da ovo nije smatrao za sasvim nemoguće, a ipak već i toliko da nije, kao što deca inače čine, odmah krenuo u pokušaj da silom postigne ispunjenje svoje želje, nego da je i jedno i drugo zajedno, kad bi danas potražio izraz za to, otprilike odgovaralo stanju u kojem on u mraku pipa da nađe vrata, nailazi na od krvi topao ili toplo sladak otpor i neprestano se priljubljuje uz njega, a ovaj nežno izlazi u susret njegovoj želji da prodre kroz njega, no ipak mu ne ustupa mesto. Možda je to ličilo i na neku bezazlenu vrstu vampirske strasti koja željeno biće usisava u sebe, ali ovaj mali muškarac nije hteo da privuče ka sebi onu malu ženu, nego da sebe sasvim uvuče na njeno mesto, i to se dešavalo sa onom zaslepljujućom nežnošću koja je svojstvena samo ranim doživljajima pòla.

Ulrih ustade i proteže ruke, čudeći se svojoj sanjariji. Ni deset koraka udaljen od njega ležao je iza zida leš njegovog oca, i tek sad je primetio da svud unaokolo oko njih dvojice već poduže vrve ljudi kao da su iz zemlje nikli i posluju u toj

izumrloj kući što je dalje živela. Starice su polagale tepihe i palile nove sveće, na stepenicama se kucalo, donošeno je cveće, parketi su voštanjeni, i sad se ova radinost bez sumnje primakla i njemu samom, jer prijavljivani su mu ljudi koji su se tako rano digli na noge zato što su hteli da nešto dobiju ili saznaju, i od tog časa njihov se lanac nije više prekidao.

Univerzitet je poslao čoveka radi obaveštenja o pogrebu, došao je jedan starinar i bojažljivo zapitao za odelu, po nalogu neke nemačke firme javio se, uz mnoga izvinjenja, jedan gradski antikvar da ponudi otkupnu cenu za jedno retko pravno delo, koje će se verovatno nalaziti u pokojnikovoj biblioteci, jedan kapelan je po nalogu parohije zatražio da razgovara sa Ulrichom, pošto je postojala izvesna nejasnoća, jedan gospodin iz životnog osiguranja došao je sa dugačkom pričom, neko je tražio da jeftino kupi klavir, jedan agent u trgovini nepokretnostima ostavio je svoju kartu za slučaj da naslednici zažele da prodaju kuću, jedan isluženi činovnik ponudio se da ispisuje adrese na kovertima, i tako su neprestano dolazili, odlazili, pitali i nešto tražili u ovim povoljnim jutarnjim satima, poslovno se nadovezivali na smrtni slučaj i pismeno i usmeno zahtevali svoje pravo na postojanje; pred kućnom kapijom, gde se stari sluga otrešao ljudi koliko mu je snaga dozvoljavala, i gore, gde je Ulrich ipak morao da prima sve koji bi promakli.

Nikad nije imao neku ideju o tome koliki ljudi učtivo očekuju smrt drugih ljudi i koliko se srca pokreće u trenutku kad sopstveno počne da miruje; bio je donekle začuđen i video je: mrtva buba leži u šumi, a prilaze joj druge bube, mravi, ptice i lepršavi leptiri.

Jer marljivosti ovog mehanizma iskorišćavanja svuda je dodavano i palacanje i treperenje šumski duboke tmine. Koristoljublje je virilo kroz okna ganutih očiju kao fenjer koji puštamo da gori usred bela dana, kad uđe jedan gospodin sa crnom trakom na crnom odelu, koje je bilo nešto srednje između sažaljivanja i kancelarijske odeće, zastade na vratima,

kao očekujući da će ili on ili Ulrich naglo morati da zagrcaju. Ali pošto to ni jedan ni drugi nisu učinili, to kao da mu je posle nekoliko sekundi bilo dovoljno, jer sad je sasvim ušao u sobu i, baš onako kao što bi učinio i svaki poslovni čovek, predstavio se kao poslovođa pogrebnog zavoda, došao da se raspita da li je Ulrich zadovoljan dosadašnjim radovima.

Uveravao ga je da će i sve ostalo biti izvedeno na jedan način sa kojim bi i sâm počivši gospodin otac bezuslovno morao biti saglasan, a njega, kao što je poznato, nije bilo lako zadovoljiti. Gurnuo je Ulrichu u šaku komad hartije sa mnogim odštampanim rečima i pravougaonicima i primorao ga da u nacrtu ugovora sročenom za razne vrste porudžbina pročita pojedine reči, kao što su: ...sa osam ili sa dve zaprege... kola za vence... broj... vrsta zaprege *à la*... sa prednjim jahačem, na posrebrenoj opremi... pratnja *à la*... baklje na marijenburški način... na admontski način... broj pratilaca... vrsta osvetljavanja... vreme gorenja... drvo za kovčeg... kićenje biljkama... ime, godina rođenja, pol, profesija... odbijanje svakog nepredviđenog jemčenja.

Ulrich pojma nije imao odakle potiču ti delimično starinski nazivi; upitao je, poslovođa ga začuđeno pogleda, a ni on nije imao pojma. Stajao je pred Ulrichom kao refleksni lûk mozga čovečanstva, lûk koji je spajao nadražaj i radnju, a svest nije nastajala. Ovom čoveku koji se bavio poslovima žalosti bila je poverena vekovima stara istorija, on je smeo da je upotrebljava kao oznaku robe, stekao je osećanje da je Ulrich odvrnuo pogrešan vijak i potrudio se da ga brzo zatvori jednom primedbom koja bi trebalo da dovede do zaključenja porudžbine.

Izjavio je da su, nažalost, sva ova razlikovanja propisana u jedinstvenom ugovoru Udruženja preduzimača za sahranu pokojnika, ali i nema nikakvog značaja ako ih se neko ne pridržava, a to ionako niko ne čini, i ako Ulrich bude potpisao – milostiva gospođa sestra to juče nije htela da učini bez gospodina brata – onda će to jednostavno značiti da se gospodin slaže

sa nalogom koji je dao njegov otac i da svakako neće naći ništa da zameri prvoklasnom sprovođenju u delo.

Dok je potpisivao, Ulrich je upitao tog čoveka da li je ovde u gradu već video neku mašinu za pravljenje kobasica koja ima električni pogon i koja na kućištu pokazuje Svetog Luku kao zaštitnika kasapskog esnafa; on sâm ju je jednom video u Briselu – ali nije više stigao da sačeka odgovor, jer već je na mestu tog čoveka stajao drugi koji je od njega nešto želeo; bio je to neki novinar koji je za provincijski glavni list hteo obaveštenja za nekrolog. Ulrich mu ih je dao i oprostio se od pogrebnika, ali čim je počeo da odgovara na pitanje šta je bilo najvažnije u životu njegovog oca već nije znao šta je važno, a šta nije, i njegov posetilac mu je morao priskakati u pomoć.

Tek onda, kad su Ulriha uhvatila klešta pitanja jedne radoznalosti koja je profesionalno bila školovana da beleži to što vredi saznati, krenulo je napred, i njega prože osećanje da prisustvuje stvaranju sveta. Novinar, mlad čovek, upitao je da li je smrt staroga gospodina došla posle dugog bolovanja ili neočekivano, i kad Ulrich odgovori da je njegov otac sve do poslednje sedmice držao predavanja, on od toga uobličí: u punoj radnoj krepkosti i svežini. Zatim od života staroga gospodina odlete sve iverje i ostade samo nekoliko rebara i čvorova: Rođen u Protivinu godine 1844, posećivao te i te škole, postavljen za..., postavljen tog i tog datuma...; sa pet naimenovanja i odlikovanja ono bitno je gotovo već bilo iscrpeno. U međuvremenu jedno venčanje. Nekoliko knjiga. Jednom prilikom zamalo da postane ministar pravosuđa; to je propalo zbog protivljenja s nečije strane.

Novinar je pisao, Ulrich je proveravao, sve je bilo tačno. Novinar je bio zadovoljan, imao je potreban broj redova, Ulrich se začudio sitnoj gomilici pepela koja preostaje od nečijeg života. Novinar je za sva obaveštenja koja je dobijao imao pripremljene šestoprežne i osmoprežne formule: veliki naučnik, otvorenost prema svetu, oprezno-stvaralački političar, univerzalna

darovitost i tako dalje; mora da već poprilično vremena niko nije umro, reći odavno nisu bile korišćene i bile su gladne primene. Ulrih razmisli; voleo bi da o svom ocu kaže još nešto lepo, ali hroničar, koji je sad pakovao pribor za pisanje, već je propitao o svemu što je bilo pouzdano, a ostatak je bio kao kad bismo sadržinu čaše vode hteli bez čaše da uzmemo u ruku.

Dolaženje i odlaženje u međuvremenu je popustilo, jer Agata je prethodnog dana sve ljude upućivala na svog brata i taj višak je sada prohujao, pa je Ulrih ostao sam kad se reporter oprostio. Nešto ga je uvalilo u ogorčeno raspoloženje. Zar njegov otac nije bio u pravu kad je vukao vreće znanja i gomilu zrnevlja tog znanja pomalo prevrtao, pa se preko toga jednostavno potčinjavao onom životu za koji je verovao da je moćan!?

Mislio je na svoj rad, koji je nedirnut ležao u pisaćem stolu. Za njega se verovatno neće moći čak ni da kaže, kao za njegovog oca, da je prevrtao lopatom! Ulrih uđe u malu sobu u kojoj je na odru ležao njegov otac. Ova ukočena ćelija pravih zidova usred nemirnog poslovanja koje je poticalo iz nje bila je fantastično zastrašujuća; krut kao komadić drveta mrtvac je plovio između talasa radinosti, ali na trenutke se ta slika mogla preokrenuti, pa bi ono živo izgledalo ukočeno, a on kao da je klizio u stravično mirnom kretanju.

„Šta putnik“, rekao je onda, „mari za gradove koji ostaju kraj pristaništa; ja sam ovde stanovao i ponašao se kako se zahtevalo od mene, ali sada ću se odvesti odavde!“ Ulrihovo srce je tištala nesigurnost čoveka koji među drugima hoće nešto drugo nego oni: gledao je u lice svom ocu. Možda sve što je on smatrao svojom ličnom posebnosti nije bilo ništa drugo do neka protivrečnost zavisna od ovog lica i nekada detinjski stečena? Potražio je ogledalo, ali tu nije bilo nijednog, i svetlost je odbijalo samo ovo slepo lice. Ispitivao ga je ne bi li našao sličnosti. Možda ih je bilo. Možda se sve u njemu nalazilo, rasa, povezanost, ono nelično, bujica naslednog toka u kojem je čovek samo talasić, omeđenost, obeshrabrenje, večno

ponavljanje i hodanje duha ukrug, koje je on mrzeo u samom dnu životne volje!

Odjednom spopadnut takvom obeshrabrenošću, pomislio je da li da spakuje kofere i da otputuje još pre pogreba. Ako bi zaista mogao još nešto da uradi u životu, kakva još posla ovde ima!

Ali kad je kročio kroz vrata, u susednoj sobi se sudario sa sestrom, koja je pošla da ga potraži.

4

Imao sam jednog druga

Ulrich je nju prvi put video obučenu kao ženu i posle jučerašnjeg utiska prosto je imao taj da se ona prurušila. Kroz otvorena vrata padala je veštačka svetlost u drhtavo sivilo ranog popodneva i izgledalo je da ova crna pojava plave kose stoji u nekoj pećini od vazduha, kroz koju teče blistav sjaj. Agatina kosa bila je priljubljenija uz glavu, i lice joj je usled toga delovalo ženstvenije nego prethodnog dana, nežne ženske grudi uklapale su se u crnilo stroge odeće sa onom najsavršenijom ravnotežom između popustljivosti i otpora koja je svojstvena čvrstini bisera lakog kao perce, a ispred vitkih, visokih, njemu sličnih nogu, koje je juče video, spuštale su se suknje.

I pošto je ta pojava u celini danas manje ličila na njega, primećivao je sličnost lica. Duša mu je govorila kao da je on to sam ušao kroz vrata i korača prema sebi; samo lepši od njega i utonuo u neki sjaj u kojem sebe nikada nije viđao. Prvi put ga je tad obuzela misao da je njegova sestra snovidovno ponavljanje i menjanje njega samog; ali pošto je ovaj utisak potrajao samo trenutak, on ga je odmah zaboravio.

Agata je došla da brata što pre podseti na dužnosti koje je sama zamalo prespavala: držala je u rukama testament i

upozorila ga na odredbe koje su zahtevale da budu odmah ispunjene. Pre svega je tu trebalo uzeti u obzir jedno pomalo čudačko uputstvo o ordenju staroga gospodina, za šta je znao i sluga Franc, i Agata je to mesto u poslednjoj volji revnosno, iako pomalo bez pijeteta, podvukla crvenim mastilom. Pokojnik je hteo da bude sahranjen s njima, a nemalo ih je imao, ali pošto nije hteo da bude sahranjen s njima iz sujete, ovome je bilo pridodato dugačko i dubokomisleno obrazloženje, od kojeg je njegova kći pročitala samo početak, prepuštajući svom bratu da joj objasni ostatak.

„Kako da ti to objasnim?!“, reče Ulrich, pošto je video o čemu je reč. „Otac bi hteo da bude sahranjen sa ordenjem zato što smatra da je individualistička državna teorija pogrešna! On nam preporučuje univerzalističku. Čovek, smatrao je, tek od stvaralačke državne zajednice dobija izvesnu nadličnu svrhu, svoju dobrotu i pravednost; kad je sam, on nije ništa, i zato monarh predstavlja duhovni simbol: i jednom reči, čovek se kad umre mora takoreći uviti u svoje ordenje, kao što umrlog mornara uvijenog u zastavu spuštaju u more!“

„Ali čitala sam da se ordeni moraju vratiti?“, upita Agata.

„Naslednici moraju ordenje da pošalju natrag carskoj vladinoj kancelariji. Zato je otac nabavio duplikate. Ali oni kupljeni kod juvelira svakako mu se ipak ne čine kao pravi ordeni, pa hoće da zamenu obavimo na njegovim grudima tek kad kovčeg bude zatvaran: u tome je teškoća! Ko zna, možda je to nem protest protiv propisa, protest koji nije hteo da iskaže drukčije.“

„Ali dotle će se ovde sakupiti stotinu ljudi i mi ćemo to zaboraviti!“, bojala se Agata.

„Mogli bismo to isto tako odmah da učinimo!“

„Sad nemamo vremena; moraš pročitati sledeće, ono što piše o profesoru Švungu: profesor Švung može svakog trenutka doći, već juče sam ga celog dana očekivala!“

„Dakle, učinimo to kad Švung ode.“

„Tako je neprijatno“, prigovori Agata, „ne ispuniti mu želju.“

„Pa on to više ne zna!“

Ona ga sa sumnjom pogleda. „Jesi li siguran u to?“

„Oh!“, uzviknu Ulrich smejući se, „ti možda smatraš da to nije sigurno?!“

„Ja nisam ni u šta sigurna“, odgovori Agata.

„Pa i da nije sigurno: on zacemento nikad nije bio nama zadovoljan!“

„To je tačno“, složi se Agata. „Dakle, da to učinimo kasnije. Ali sad mi jedno kaži“, dodala je. „Zar ti nikada ne vodiš računa o onome što se traži od tebe?“

Ulrich je oklevao da odgovori. „Ona traži da se radi u uglednoj radnji“, pomisli on. „Nije trebalo da se bavim nekorisnim brigama da bi ona mogla biti malograđanka!“ No pošto je sa ovim rečima na neki način bilo povezano celo sinoćno veče, pozeleo je da dà neki odgovor koji bi se dobro držao i mogao joj poslužiti; ali nije znao kako da počne te da ga ona nipošto pogrešno ne razume, i najzad reče neželjeno mladalački:

„Ne samo što je otac mrtav nego su mrtve i ceremonije koje ga okružuju. Njegov testament je mrtav. Ljudi koji se ovde pojavljuju mrtvi su. Ne želim time da kažem ništa zlobno; Bog zna koliko možda moramo biti zahvalni bićima koja doprinose čvrstini Zemlje: ali sve to spada u kreč života, ne u more!“ Opazio je jedan neodlučan sestrin pogled i shvatio koliko nerazumljivo priča. „Vrline društva su poroci za svetitelja“, dodao je nasmejavši se.

Pomalo zaštitnički ili obesno položio joj je ruke na ramena; iz čiste nedoumice. Ali Agata se ozbiljno povuče i ne pristade na ovo. „Jesi li ti to smislio?“, upitala je.

„Ne, to je rekao jedan čovek kojeg volim.“

U njoj je bilo nečeg od đurenja deteta koje mora da se muči razmišljanjem kad je Ulrichove odgovore sažela u rečenicu: „Ti, dakle, teško da bi nazvao dobrim čoveka koji je po navici pošten? Ali dobrim nazivaš lopova koji prvi put krađe, dok mu srce gotovo iskače iz grudi?!“

Ulrih se začudio ovim pomalo neobičnim rečima i usled toga je postao ozbiljniji. „To zaista ne znam“, rekao je kratko. „Ja sâm, svakako, u datim okolnostima ne marim mnogo da li nešto važi kao ispravno ili neispravno, ali ne mogu ti dati nikakvo pravilo po kojem se pritom treba upravljati.“

Agata polako odvoji od njega ispitivački pogled i ponovo uze testament: „Moramo dalje čitati, ovde je još nešto podvučeno!“, opomenula je sebe samu.

Stari gospodin je, pre nego što je konačno legao u postelju, napisao ceo niz pisama i u svom zaveštanju je dao objašnjenja za njihovo razumevanje i o njihovom slanju. Ono što je od toga bilo naročito podvučeno odnosilo se na profesora Švunga, a profesor Švung je bio onaj stari kolega koji je poslednju godinu života roditelja brata i sestre s puno žuči zagorčao borbom oko paragrafa o smanjenoj uračunljivosti, nakon što su celog života bili prijatelji. Ulrih je odmah prepoznao dobro znana dugačka raspravljanja o predstavi i volji, oštini prava i neodređenosti prirode, o čemu mu je otac pre nego što je umro još jednom poslao rezimiran prikaz, i kao da se otac u svojim poslednjim danima ničim nije toliko bavio kao denuncijacijom Socijalne škole, kojoj se on bio priključio, kao da je ona izliv pruskog duha.

Upravo je bio počeo da izrađuje jednu brošuru čiji je naslov trebalo da glasi: „Država i pravo ili doslednost i denuncijacija“, kad je osetio da slabi, pa je ogorčeno video da je njegov protivnik ostao jedini vlasnik bojnog polja. Svečanim rečima, kakve ulivaju samo blizina smrti i borba za sveto dobro reputacije, obavezivao je svoju decu neka ne dozvole da njegovo delo propadne, a naročito svoga sina da veze s merodavnim krugovima, koje je stekao zahvaljujući neumornim savetima svoga oca, iskoristi za to da temeljno uništi nade profesora Švunga da će ostvariti svoje težnje.

Kad čovek napiše tako nešto, to ne isključuje da on posle obavljenog ili bolje reći predviđenog posla oseti potrebu da

bivšem prijatelju oprosti njegove zablude, na koje ga je navela niska sujeta. Čim veoma boluje i već pri živom telu oseti blago rašivanje zemaljskog omotača, čovek je sklon da oprašta i da moli za opraštaj; ali kad mu bude bolje on to povlači, jer zdravo telo po prirodi ima nešto nepomirljivo: stari gospodin je, onako kako mu je raslo ili opadalo zdravlje pre smrti, očigledno morao upoznati i jedno i drugo, i mora da mu se jedno činilo isto onako opravdano kao i drugo.

Ali takvo stanje je za uglednog pravnika nepodnošljivo, pa je on svojom školovanom logikom iznašao jedno sredstvo da svoju volju ostavi tako da ona bez naknadnog suprotnog došaptavanja duše može kao poslednja volja nesmanjeno važiti: napisao je jedno pismo, opraštajući, a nije ga potpisao niti je na njega stavio datum, nego je naložio Ulrihu da stavi datum njegovog samrtnog časa i da potpis stave i on i sestra, kao zajednički svedoci, što se može učiniti prilikom usmene oporuke kad samrtnik nema snage da je potpiše.

Ovaj mali starac je zapravo, ne želeći da to uvidi, bio miran osobenjak, koji se potčinio hijerarhijama života i branio ih kao njihov revnostan sluga, ali je u sebi krio razne pobune, za koje na svom izabranom životnom putu nije mogao naći izraza. Ulrich je bio prinuđen da pomisli na obaveštenje o smrti koje je primio i koje je verovatno bilo diktirano u istom stanju duha, pa je bezmalo u njemu video srodstvo sa sobom samim, ali ovoga puta ne gnevno nego sažaljivo, bar u tom smislu da je suočen s tom glađu da se izrazi razumeo mržnju prema sinu, koji je sebi olakšavao život neprikladnim slobodama.

Jer životna rešenja sinova se uvek takva čine očevima, i Ulriha obuze osećanje pijeteta dok je mislio na onu neraskinutost koja se u njemu samom nalazila. Ali nije više našao vremena da tome dâ neki pravičan, pa i za Agatu razumljiv oblik, a upravo je bio počeo s tim kad sumračnost prostora s velikim zamahom unese u sobu jednog čoveka. Ovaj je, zavtitlan ovamo sopstvenim kretanjem, dokoračao do sjaja sveća i onde je

širokim pokretom digao šaku pred oči, udaljen jedan korak od katafalka, pre nego što je preteknuti očevo sluga mogao za njim pohitati i prijaviti ga. „Poštovani prijatelju!“, uzviknu posetilac patetičnim glasom, i mali starac je stegnutih vilica ležao pred svojim neprijateljem Švungom.

„Mladi prijatelji: veličanstvo zvezdanog neba nad nama, veličanstvo moralnog zakona u nama!“, nastavi Švung i ucveljenim očima pogleda svog druga s fakulteta. „U ovim ohlađenim grudima živelo je veličanstvo moralnog zakona!“ Tek onda je okrenuo telo i protresao ruke bratu i sestri.

Ali Ulrich iskoristi ovu prvu priliku da se reši svog naloga. „Gospodin dvorski savetnik i moj otac su nažalost u poslednje vreme bili protivnici?“, uze on da opipava.

Nastao je utisak da je sedi profesor najpre morao promisliti pre nego što je razumeo. „Razlike u mišljenju, ništa pomena vredno!“, odvratio je velikodušno, prisno posmatrajući pokojnika. Ali kad Ulrich učtivo ostade pri svome i dade na znanje da je posredi poslednja volja, situacija u sobi najednom postade napesta kao u nekoj krčmi na zlu glasu, kad cela ta jazbina zna: sad je neko ispod stola izvukao nož i sledećeg trenutka će navaliti.

Stari je, dakle, odlično umeo da svom kolegi Švungu još i u smrti priredi neprijatnost! Takvo staro neprijateljstvo, naravno, već odavno nije nikakvo osećanje, nego navika mišljenja; kad nešto ne bi nanovo podstaklo afekte neprijateljstva, njih uopšte više ne bi bilo, i sabrana sadržina bezbrojnih prošlih nemilih događaja bi se zgrudvala u uzajamni omalovažavajući sud, koji je bio nezavisan od nailaska i odlaska osećanja kao i neka istina bez predrasuda.

Profesor Švung je to osećao isto onako kao što je osećao njegov sad mrtvi napadač; njemu se činilo potpuno detinjasto i izlišno da oprašta, jer taj jedan popustljiv poriv pred kraj, još uz to samo osećanje, a ne naučni opoziv, naravno da nije imao nikakvu dokaznu snagu naspram iskustava dugogodišnje raspre i trebalo je, kako je Švung to video, da sasvim bestidno

posluži jedino tome da pri iskorišćavanju pobjede pokaže kako on nije u pravu.

Nešto potpuno drugo bilo je, razume se, to što je profesor Švung osećao potrebu da se oprostí od svog preminulog prijatelja. Bože moj, znali su se još otkako su bili docenti i još neoženjeni! Sećaš li se kako smo u dvorskoj bašti napijali večernjem suncu i diskutovali o Hegelu? Koliko je samo puta sunce otad zašlo, ali ja se naročito sećam tog zalaska! I sećaš li se naše prve naučne prepirke koja zamalo da nas već onda načini neprijateljima? Kako je lepo to bilo! Sad si mrtav, a ja na svoju radost još stojim, makar i pred tvojim odrom! Takva su, kao što se zna, osećanja ostarelih ljudi kad umre neki njihov vršnjak. Kad čovek zađe u mrzlo doba, u njemu se probije poezija.

Mnogi ljudi koji posle sedamnaeste godine nisu više napisali nijednu pesmu sad najednom sastave neku u sedamdeset sedmoj godini, kad pišu testament. Kao što se o Strašnom sudu pokojnici pojedinačno prizivaju – mada na dnu vremena zajedno sa svojim vekovima počivaju kao tovar u potonulim brodovima! – u testamentu se stvari prizivaju po imenu i ponovo stiču svoju ličnost, izgublenu tokom upotrebe. „Buharski tepih s progoretinom od cigare, koji leži u mojoj radnoj sobi“, kaže se u takvim poslednjim napisima, ili „kišobran sa drškom od nosoroga koji sam maja 1887. kupio kod Zonenštajna i Vintera“; čak i paketi akcija se pojedinačno nabrajaju i imenuju.

I nije slučajno što se istovremeno sa ovim poslednjim prosijavanjem svakog pojedinog predmeta budi i želja da se na to nadoveže neki moral, neka opomena, neki blagoslov, neki zakon, koji snažnom bajalicom treba da se obrate ovom neslućenom mnoštvu što još jednom izranja svud ukrug oko propasti. U isti mah sa poezijom u doba pisanja testamenta budi se stoga i filozofija, i to, kao što je shvatljivo, stara filozofija na koju je popala prašina, a koju opet izvlačimo na svetlost dana nakon što smo je još pre pedeset godina zaboravili.

Ulrih je najednom razumeo da niko od ova dva starca nije mogao popustiti. „Neka život čini što hoće, samo ako načela ostanu neosporena!“ – to je vrlo razumna potreba kad znamo da će nas za nekoliko meseci ili godina naša načela nadživeti. I jasno se moglo videti kako su se u starom dvorskom savetniku ova dva nagona borila jedan s drugim: njegov romantizam, njegova mladost, njegova poezija iziskivali su neki veliki, lep gest i neku plemenitu reč; njegova filozofija, međutim, zahtevala je da on nedodirljivost zakona razuma izrazi naglim obrtima osećanja i prolaznim slabostima duše, kakve mu je pokojni neprijatelj postavio kao zamke.

Već dva dana Švung je mislio: on je sad mrtav, i Švungovom shvatanju o smanjenoj uračunljivosti više nikakva prepreka ne stoji na putu; zato je njegovo osećanje širokim talasima zastrujalo ka starom prijatelju, i kao neki brižljivo izrađen plan za mobilizaciju, kojem treba samo još signal za početak sprovođenja, on je smislio oprostajnu scenu. Ali u nju beše palo srće i delovalo je razbistravajući. Švung je započeo sa silnim pokretom, ali sad mu se desilo isto što i čoveku koji se usred neke pesme urazumljuje, pa mu poslednji stihovi više ne padaju na pamet. Tako su se nalazili jedan pred drugim, jedan s belom čekinjavom bradom, drugi s belim čekinjama na bradi, a obojica neumoljivo čvrsto stisnutih vilica.

„Dakle, šta će on učiniti?“, pitao se Ulrih, koji je nape-to posmatrao ovaj prizor. Najzad je radosna izvesnost da će sada § 318 Kaznenog zakonika biti prihvaćen prema njegovim predlozima u dvorskom savetniku Švungu nadvladala ljutnju, i pošto je bio oslobođen loših misli najradije bi počeo da peva: „Imao sam jednog druga...“ da bi izrazio svoje sada prijatno i jedino osećanje. A pošto to nije mogao, okrenuo se ka Ulrihu i rekao: „Verujte mi, mladi sine moga prijatelja, moralna kriza je predvodnik; socijalno propadanje ide za njom!“

Onda se obratio Agati i nastavio: „U vašem gospodinu ocu bilo je veliko to što je u svako doba bio spreman da nekom

idealističkom shvatanju u temeljima prava pomogne da se probije.“ Zatim je uhvatio za ruku i Agatu i Ulriha, prodrmao im šake i uzviknuo: „Vaš otac je malim razlikama u mišljenju, kakve su ponekad neizbežne kad se dugo saraduje, pridavao suviše veliki značaj. Ja sam uvek bio uveren da je to morao činiti zato da u svom osetljivom smislu za pravo ne bi sebe izlagao prekorima. Sutra će se od njega oprostiti mnogi profesori, ali se među njima neće nalaziti nijedan onakav kao što je on bio!“

Tako se ova scena završila pomirljivo, i Švung je još pri odlasku obećao Ulrihu da može računati na prijatelje svoga oca ako bi se najzad odlučio za akademsku karijeru.

Agata je slušala širom otvorenih očiju i posmatrala stravičan konačan oblik koji život daje čoveku: „Bilo je to kao šuma gipsanog drveća!“, rekla je naknadno svom bratu.

Ulrih se osmehnu i odgovori: „Osećam se sentimentaln kao pas na mesečini!“

5

Postupaju nepravedno

„Sećaš li se“, upita ga Agata malo potom, „kako si jednom, kad sam ja još bila sasvim mala, igrajući se s drugim dečacima pao u vodu do kukova, pa si to hteo da sakriješ, i za obedom ti je gornja polovina bila suva, ali po cvokotanju zuba otkrili su ti donju polovinu?“

Kad je Ulrih kao dečak iz zavoda dolazio kući o raspustu – što se tokom dužeg vremena zapravo desilo samo taj jedan jedini put – i kad je ovaj mali zbrčkani leš za njih dvoje još bio gotovo svemoćan čovek, ne bi se retko dogodilo da Ulrih nije hteo da prizna da je nešto zgrešio, pa se opirao da se kaje zbog toga, mada nije mogao poricati da je to učinio. Na taj način je i tom

prilikom zaradio gadnu groznicu, pa su ga morali žurno smestiti u postelju: „I dobijao si samo supu za jelo!“, reče Agata zatim.

„Tačno!“, potvrdi njen brat osmehujući se. Sećanje na to da je bio kažnjen, a to je bilo nešto što ga se uopšte više nije ticalo, u ovom trenutku mu se nije činilo drukčije nego kao da gleda na tlu svoje dečje cipele, koje ga se takođe nisu više nimalo ticale.

„Ti već i zbog groznice ne bi smeo da jedeš ništa drugo osim supe“, ponovi Agata „a uprkos tome ona ti je određena i za kaznu!“

„Tačno!“, potvrdi Ulrich još jednom. „Ali to, naravno, nisu učinili zato što su me mrzeli, nego zato što su ispunjavali takozvanu dužnost.“ Nije znao na šta smeru njegova sestra. On sâm je još gledao dečje cipele. Nije ih video; gledao ih je samo kao da ih vidi. Isto tako je osećao uvrede, koje je bio prerastao. Mislio je: „U ovom 'nije me se više ticalo' na neki način se izražava da nijednog časa u životu čovek nije u njemu potpuno sam u sebi!“

„Ali ti ionako ne bi smeo da jedeš ništa osim supe!!“, još jednom reče Agata i dodade: „Verujem da sam se celog života plašila toga da sam možda jedini čovek koji nije kadar da to razume!“

Mogu li uspomene dva čoveka, govoreći o prošlosti koja im je oboma poznata, ne samo dopunjavati jedna drugu nego se, još pre nego što su izrečene, već i stapati? U ovom trenutku zbivalo se nešto slično! Izvesno zajedničko stanje iznenađivalo je, čak i zbunjivalo brata i sestru, kao šake koje se pod ogrtačima pojavljuju na mestima gde nikad ne bi bile očekivane i najednom hvataju jedna drugu. Oboje su o prošlosti iznenada znali više nego što su mislili da znaju, i Ulrich opet oseti grozničavu svetlost koja je nekada bila izmilela sa patosa na zidove, slično kao što je u ovoj sobi, gde su sada stajali, činilo sijanje sveća; onda je došao otac, pregazio preko svetlosne kupe stone lampe i seo kraj njegovog kreveta. „Ako ti je svest bila bitno okrnjena domašajem dela, onda bi se ono bez sumnje moglo pojaviti pod blažom svetlošću, ali onda moraš to prethodno priznati pred

sobom!“ Možda su se to njegovom pamćenju podmetale reči iz testamenta ili iz pisama o paragrafu 318.

On inače nije pamtio ni pojedinosti ni odelite reči; zato je bilo po sebi nešto sasvim neobično kad su iznenada cele rečenične grupe iskrsele pred njim u njegovoj uspomeni, i to se povezivalo s njegovom sestrom, koja je stajala pred njim, kao da njena blizina izaziva u njemu ovu promenu. „Ako si imao snagu da se, nezavisno od svake nužnosti koja te primorava, sam od sebe odrediš za neku rđavštinu, onda moraš i uvideti da si kriv zato što si tako postupao!“, nastavio je i izneo tvrdnju: „Mora da je i tebi tako govorio!“

„Možda nije sasvim tako“, izmeni malo Agata tu tvrdnju. „Meni je obično priznavao ’izvinjenja uslovljena mojim unutrašnjim ustrojstvom’. Uvek me je opominjao da je htenje postupanje povezano s mišljenjem, a nije instinktivno.“

„Požuda, odnosno nagon“, citirao je Ulrich, „pri sve većem razvitku razbora i razuma u obliku razmišljanja i na osnovu toga donete odluke mora se potčiniti volji!“

„Da li je to istina?“, upita njegova sestra.

„Zašto pitaš?“

„Verovatno zato što sam glupa.“

„Ti nisi glupa!“

„Uvek sam teško učila i nikad nisam kako treba razumevala.“

„To je slab dokaz.“

„Onda sam, eto, verovatno loša, pošto ono što razumem ne primam u sebe.“

Stajali su, blizu jedno naspram drugog, naslonjeni na ivice vrata koja vode u susednu sobu i koja su pri odlasku profesora Švunga ostala otvorena; dnevna svetlost i svetlost sveća poigravale su im na licima, a glasovi su im se ukrštali kao pri naizmeničnom pevanju sveštenika i pastve. Ulrich je i dalje mrmljao svoje rečenice, a Agatine usne su to opuštено pratile. Staro mučenje opomenâ koje se sastojalo u tome što je u nežan,

nepoimajući mozak detinjstva utiskivan okrutan i njemu stran poredak – priređivalo im je uživanje i igrali su se time.

I najednom, mada ničim prethodnim nije bila neposredno izazvana, Agata uzviknu: „Zamisli sada da je sve to jednostavno prošireno na sve – takav je Gotlib Hagauer!“ I poče da svog muža kao đak majmunski podražava: „Zar zaista ne znaš da je *Lamium album* bela mrtva kopriva?“ „I kako bismo inače mogli uznapredovati ako ne, pod rukom odanog vođe, prevaljujući isti onaj mukotrpan put indukcije koji je ljudsku rasu, uz mučan rad i uz mnogo zabluda tokom mnogo hiljada godina korak po korak doveo do današnjeg nivoa saznanja?!“ „Pa zar ne možeš uvideti, draga Agato, da je mišljenje i moralni zadatak? Koncentrisati se, to znači stalno savlađivanje sopstvene udobnosti.“

„A duhovna disciplina znači ono disciplinovanje duha zahvaljujući kojem čovek sve više biva doveden u stanje da duže nizove misli, uz neprestanu sumnju prema sopstvenim idejama, razumski, to jest pomoću besprekornih silogizama, pomoću zaključnih lanaca i lanaca zaključaka, putem indukcija ili zaključaka na osnovu znakova, proradi i konačno dobijeni sud podvrgava verifikaciji sve dok sve misli ne budu prilagođene jedna drugoj!“ Ulrich se divio ovako dobrom pamćenju svoje sestre. Činilo se da Agati pričinjava neobuzdano zadovoljstvo da ove poučiteljske rečenice koje je ona upamtila bogzna odakle, možda iz neke knjige, kazuje i besprekorno ponavlja. Tvrđila je da Hagauer tako govori.

Ulrich to nije poverovao. „Pa kako bi mogla samo iz razgovora da zapamtiš takve dugačke, zapetljane rečenice?!“

„Urezale su mi se u sećanje“, odvrati Agata. „Ja sam takva.“

„Znaš li uopšte“, upita Ulrich začuđeno, „šta je zaključak na osnovu znakova ili neka verifikacija?“

„Pojma nemam!“, priznade Agata smejući se. „Možda je i on to samo negde pročitao. Ali on tako govori. I ja sam to po njegovim ustima naučila napamet kao niz besmislenih reči. Iz